

Yazarlar/Authors

Halis DEDE* Ali SEVDİ**

Makale Adı/Article Name

Arap Grameri ve Edebiyatında **أَمَّا بَعْدُ** (Emmâ Ba'd) İfadesi

*The Concept of **أَمَّا بَعْدُ** (Emmâ ba'd) in Arab Grammar and Literature*

ÖZ

Arap grameri ve edebiyatında **أَمَّا بَعْدُ** (emmâ ba'd) ifadesi incelenen bu çalışmada öncelikle emmâ ile ba'd kelimeleri teker teker açıklanmış, sonra da bu ikisinin birlikte kullanımı/terkibi ele alınarak detayları üzerinde durulmuştur. Söze başlarken kullanılan ve gelecek ifadenin büyük önemini bildiren, bundan sonra, asıl meseleye gelince ve imdi gibi manalara gelen **أَمَّا بَعْدُ** (emmâ ba'd) ifadesi, Arap grameri ve edebiyatında sözlü ve yazılı ifadelerde kullanılan bir terkiptir. Konuşmalarda, hutbelerde, yazışmalarda ve eserlerin mukaddimelerinde (Hutbetu'l-Kitâb) besmele, hamdele ve salveleden sonra asıl söze geçişte kullanılmaktadır. Duadan müteşekkil bu giriş ile asıl maksadı teşkil eden söz arasında bir köprü vazifesi gören ve bu sayede iki söz arasında uyum sağlayan **أَمَّا بَعْدُ**, şart edatı ile şart fiilinin yerine kaim bir terkiptir. **أَمَّا** harfi ile **بَعْدُ** zarfından müteşekkil olan bu terkip, aslı, işlevi ve tarihçesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İki söz arasında gelip bunları birbirinden ayırdığından, Faslu'l-Hitâb olduğu da ileri sürülmüştür. Bunu ilk defa kullanan; Hz. Davûd (a.s.), Hz. Âdem (a.s.), Hz. Ya'kûb (a.s.), Hz. Eyyûb, Kus b. Sâide el-İyâdî, Ka'b b. Luey, Ya'rûb b. Kahtân veya Sahbân b. Vâil olduğu belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: **أَمَّا بَعْدُ** (Emmâ ba'd), Arap Grameri, Arap Edebiyatı, Faslu'l-Hitâb.

ABSTRACT

In this study, which examines the expression **أَمَّا بَعْدُ** (emmâ ba'd) in Arabic grammar and literature, first of all, the words emma and badd are explained one by one, then, the use/composition of these two together is discussed and the details are emphasized. The expression **أَمَّا بَعْدُ** (emma ba'd), which is used at the beginning of the speech and indicates the great importance of the next expression, and which means now when it comes to the main issue, it is a combination used in oral and written expressions in Arabic grammar and literature. In speeches, sermons, correspondence and introductory works (Hutbetu'l-Kitâb), basmala is used to pass the main word after hamdele and salve. Acting as a bridge between this introduction, which consists of prayer, and the word constituting its main purpose, and thus harmonizing the two words, **أَمَّا بَعْدُ** is a compound that replaces the conditional preposition and the conditional verb. Various opinions have been put forward about the origin, function and history of this combination, which consists of the letter **أَمَّا** and **بَعْدُ**. It has also been suggested that it is Faslu'l-Hitâb because it comes between the two words and separates them from each other. First time user; Hz. David (a.s.), Hz. Adam (as), Hz. Ya'kub (a.s.), Hz. Eyyub, Kus b. Sâide el-İyâdî, Ka'b b. Luey, Ya'rûb b. Kahtân or Sahbân b. It has been stated that it is valid.

Keywords: **أَمَّا بَعْدُ** (Ammâ ba'd), Arabic Grammar, Arabic Literature, Faslu'l-Hitab.

* Öğr. Görevlisi, Uşak İslami İlimler Fakültesi Öğrenci İşleri, halis.dede@usak.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2388-5406

** Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dah. alisevdi1984@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-1951-7232

Giriş

Edebiyatta bir yazının veya sözün sanatsal bir değere sahip olabilmesi için edebî sanatlara uygun yazılması gerekir. İslâmî edebiyat geleneğinde bir yazı yazılırken veya bir söz söylenirken edebî sanatlardan biri olan hüsnü'l-ibtidâ ile başlanır.¹ Bu sanatlı başlama da besmele, hamdele ve salvele ifadeleridir. Yani Cenâb-ı Mevlâ'nın ismi zikredilerek onun bizlere bahşetmiş olduğu nimetlerine hamd edilip Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salavat-ı şerifeler getirilerek söze başlanır. Sonra da asıl söylenmesi gereken söze geçilir.

Duadan ibaret olan girişten asıl söylenmesi kast edilen söze uygun bir şekilde geçilebilmesi için de *أَمَّا بَعْدُ* ifadesi kullanılmaktadır. *أَمَّا بَعْدُ* ifadesi, Arap edebiyatında sözlü ve yazılı ifadelerde kullanılan birleşik yapıya sahip bir kullanımdır. Sözde ve yazıda hafifletmeyi sağladığı için İslâmî dönemde ve öncesinde kullanıla gelmiştir. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in risâletinden sonra bu ibare İslâmî edebiyatta konuşmalarda, hutbelerde, yazışmalarda ve eserlerin hutbetu'l-kitâb² denilen giriş bölümlerinde besmele, hamt ve salavattan sonra asıl söze geçme, asıl konuya girme ifadesi olarak kullanılmıştır. Eski eserlerde bazen kısa, bazen de uzun olabilen dua ve selâm kısmı günlük konuşma ve yazışmalarda söylenmiş ve yazılmış farz edilerek söze *أَمَّا بَعْدُ* veya daha kısa ifadesiyle *وَبَعْدُ* (imdi) tabiriyle başlanmıştır (Topuzoğlu, 1995: 217; Cevherî, 2011: 31).

أَمَّا بَعْدُ, belâgat ilminde bedî' bölümünün iki konusu olan *التَّخْلُصُ* ve *الْاِقْتِصَابُ الْقَرِيبُ* türleriyle ilişkilendirilmiştir.³ Aralarında münasebetin olduğu iki sözden birinden diğerine uygun bir bağlantı kurarak geçme anlamındaki *التَّخْلُصُ*'a yakın görülmekle birlikte *التَّخْلُصُ* ifadesine yakın ve birbirinden farklı iki söz arasında uygun bir bağlantı kurmadan birinden diğerine geçme anlamındaki *الْاِقْتِصَابُ الْقَرِيبُ*'in bir türü sayılmıştır (İbnu'l-Esîr, ts: 121; Taftâzânî, 2013: 738 & Kayserî, 2109: 123vd.) Doğrudan iktidâb sayılmamıştır, çünkü besmele, hamdele ve salvele denilen dua kısmından hemen sonra asıl maksada geçilmeyerek araya *أَمَّا بَعْدُ* ifadesi getirilmiştir. Şart edatı ile şart fiilinin yerine kaim olan bu ifade sayesinde iki söz arasında uyum sağlanmıştır. Zira iki söze bakıldığında birini ansızın bitirip diğerine hemen geçmek biçiminde bir geçiş yapılmamıştır. Bu da tam olmasa da bir uyumun olduğunu göstermektedir. Tam bir uyum yoktur; çünkü dua kısmı aynı kalmakla birlikte ikinci söz, konuya göre değişiklik arz etmektedir (Desûkî, ts: 663-664 & Taftâzânî, el-Mutavvel, ts: 738-739).

Dolayısıyla *أَمَّا بَعْدُ* ifadesinin kullanım yeri cins ya da tür açısından birbirinden farklı iki söz arasında gelmesidir. Örneğin *عَمْرُو ذَاهِبٌ، أَمَّا بَعْدُ؛ فَرَيْدٌ ذَاهِبٌ* “*Amr mukimdir/kalıyor, asıl meseleye gelince Zeyd gidiyor.*” cümlesinde iki söz cins açısından farklı iken *عَمْرُو ذَاهِبٌ، أَمَّا بَعْدُ؛ فَرَيْدٌ ذَاهِبٌ* “*Amr gidiyor, asıl meseleye gelince Zeyd (de) gidiyor.*” cümlesindeki iki söz ise tür olarak birbirinden farklıdır. Bu örneklerdeki söz konusu farklılıktan dolayı *أَمَّا بَعْدُ* ifadesi burada kullanılabilmiştir. Binâenaleyh bu ifade, sözün başında veya sonunda ya da birbiriyle aynı iki söz arasında kullanılmaz (Cevherî, 2011: 30-31).

¹ Husnu'l-İbtidâ: Berâ'atu'l-Matla' da denilen bu sanat, mütekelimin, muhatabın dikkatini çekmek için makama uygun bir şekilde güzel, açık ve sonraki bölümle bağımsız bir giriş ile sözüne başlamasıdır. (Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa Hâşimî, tsz: 343).

² Hutbetu'l-Kitab ile ilgisi geniş bilgi için bkz: Tuğrul Tezcan, 2019: 58-65.

³ İktidâb sanatı iki kısımdır: el-iktidâbu'l-hâlis ve el-iktidâbu'l-karîb mine't-tahallus. el-iktidâbu'l-hâlis: tahallus sanatının zıddı olup birbirinden tamamen farklı iki söz arasında uygun bir bağlantı kurmadan birinden diğerine doğrudan geçmek demektir. (Cevherî, 2011: 34-35).

Bu çalışma ile **أَمَّا بَعْدُ** ifadesinin terkihi/yapısı, takdiri/açılımı, faslu'l-hitâb olarak görülmesi, tarihi serüveni ve kullanım hükmü başlıklarıyla onun Arap Dili ve Edebiyatındaki yeri detaylı bir şekilde örnekler verilerek incelenmiştir. İncelemeler yapılırken özgün ve muteber bir çalışma olması için öncelikle temel kaynaklara başvurulmuştur. Bunun yanı sıra alanla ilgili/ilişkili günümüz çalışmalarına da bakılmış ve onlardan da faydalanılmıştır.

1. **أَمَّا بَعْدُ** İfadesinin Terkihi

أَمَّا بَعْدُ terkihi, iki kelime olan **أَمَّا** harfi ile **بَعْدُ** zarfından müteşekkildir. **أَمَّا** harfi bulunduğu bağlam gereği şart, tafsil ve te'kid harfi olup lafzen izafetten kesilmiş mebni zarflardandır (Desûkî, ts: 11-12). **بَعْدُ** kelimesi ise muzafun ileyh'e göre zaman ve mekân zarfı olarak bazen mu'rab, bazen de mebni olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için bu iki kelimenin tafsilatına girmekte fayda olacaktır.

1.1. **أَمَّا**'nın Edat Olarak Kullanımı ve Yapısı/Aslı

1.1.1. **أَمَّا**'nın Edat Olarak Kullanımı

1.1.1.1. Şart Edatı Olarak Kullanımı

أَمَّا'nın şart harfi mi yoksa içinde şart anlamı olan basit bir harf mi? Olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Tâcuddin es-Subkî (ö. 756/1355) ve diğer bazı âlimler onun şart anlamı içirilmiş basit bir harf olduğunu söylemişlerdir (Kannûcî, 2007: 52-53.) Buna karşılık İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), Hafidu'l-İsâm Ali b. Sadruddîn (ö.?) ve diğer birtakım âlimler ise onun bizatihi şart harfi olduğunu dile getirmişlerdir (İbn Hişâm, 1964: 57-58 & Taftâzânî, 2010: 15 & Kannûcî, 2007: 52 & Cevherî, 2011: 37).

أَمَّا'nın şart harfi olduğunun delili, **فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا** *"Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise Allah misal olarak bununla neyi kastediyor? derler"* (Bakara, 2/26) âyetinde olduğu gibi kendisinden sonra 'fe' harfinin gelmesidir. Eğer 'fe' harfi atıf için olsaydı haberin başına gelmezdi. Çünkü haber kendi mübtedasının üzerine atfedilmez. Eğer 'fe' zâit olsaydı o zaman kendisinden müstağni olmanın sahih olması gerekirdi. Bu sahih olmayınca ve âtif harfi olma ihtimali de kalmayınca bunun, cevabın başında gelen 'fe' harfi olduğu ortaya çıkmış oldu (İbn Hişâm, 1964: 57 & Taftâzânî, 2010: 15 & Cevherî, 2011: 37). Şayet şu şiirde olduğu gibi 'fe' harfinden müstağni olunmuştur denilirse:

فَأَمَّا الْقِتَالُ: لَا قِتَالَ لَدَيْكُمْ * وَلَكِنَّ سَيْرًا فِي عَرَاضِ الْمَوَاكِبِ

"Savaşa gelince sizde savaş yoktur (siz savaşı bilmezsiniz. Lakin (sizler, atları/develeri) insanlar arasında dolaşmak için (hazırlarsınız)" (İbn Hişâm, 1964: 57 & Taftâzânî, 2010: 15 & Cevherî, 2011: 37). Bu, - Abdurrahman b. Hassân vb. gibilerin şiirlerinde olduğu gibi- şiirin zaruretindedir. Başka bir ifadeyle; şiirin vezin ve kafiye düzeniyle armonik yapısını korumak için şaire tanınan kural dışı tasarruftan ileri gelmektedir. Şayet Kur'an-ı Kerimde, **فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ** *"Yüzleri kararanlara, iman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?"* (Âl-i İmran, 3/106.) âyeti kerimesinde hafz olmuştur denilse bunun aslının: **فَيَقَالُ لَهُمْ أَكْفَرْتُمْ** *"onlara: kâfir mi oldunuz? denilir"* şeklinde olduğu, ma'kulu'l-kavl (sözün söylenilmesi) ile kavil maddesinden müstağni olduğu için kavil maddesi silindiğinde onunla beraber 'fe' harfinin de silindiği şeklinde cevap verilmiştir (Sûlî, 1341: 38).

Müteahhirîn âlimlerden bazıları da *‘amâ*’nın cevabında gelen ‘fe’ harfinin zaruret dışında asla hazf edilmeyeceğini, âyeti kerimedeki cevabın ayetin devamında gelen *فَدُوُّوْا الْعَذَابَ* kısmı olduğunu, dolayısıyla bunun aslının: *فَيَقَالُ لَهُمْ ذُوُّوْا* şeklinde olup kavil maddesi hazf olunca başındaki ‘fe’ harfi de makûlun başına geçtiğini ve ayetteki ara cümle de mu‘tarize cümlesi/ara cümle olduğunu söylemişlerdir (İbn Hişâm, 1964: 58).

1.1.1.2. Tafsil Edatı Olarak Kullanımı

‘amâ kelimesi tafsil edatı olarak cümleyi pekiştirmekle birlikte maba‘dını makablinden (öncesini sonrasında/ siyakını sibakından) ayırmak ve makablinin tafsilatına girip açıklama görevi görmektedir. Tafsil görevinde kullanılmasına *أَمَّا السَّقِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ* “*Gemi var ya, o, yoksul kimselerindir*” (Kehf, 18/79), *وَأَمَّا الْعُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ*, “*Erkek çocuğa gelince, onun ana babası, mümin kimselerdi*” (Kehf, 18/80) ve *أَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ* “*Duvara gelince o, iki yetim çocuğundur*” âyeti kerimelerinde olduğu gibi pek çok örnek verilebilir.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tafsil anlamında kullanıldığında bazen iki yargı kullanılacağı durumda bunlardan birinin kullanımıyla diğerinden müstağni olunur. Buna; *يَا أَيُّهَا النَّاسُ فَدَجَاءَكُمْ*; *بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا*. “*Ey insanlar! Şüphesiz ki size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik. Allah’a iman edip O’na sınımsız sarılanlara gelince, Allah onları, kendinden bir rahmet ve lütuf içine daldıracaktır*” (Kehf, 18/82) âyeti örnektir. Zira bunun devamı: *وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا بِاللَّهِ* *فَلَهُمْ كَذًا وَكَذًا* şeklinde olup bağlamdan anlaşıldığı için kendisinden müstağni olup hazf edilmiştir (Nisa, 4/174-175).

1.1.1.3. Te’kid Edatı Olarak Kullanımı

‘amâ’nın te’kid (pekiştirme) yönüne ise örneğin *زَيْدٌ قَانِمٌ* *Zeyd ayaktadır* denildiğinde Zeyd’in ayakta oluşu hakkında haber verilmiş olur. Zeyd’in başka bir halde değil de ayakta olduğu kesin bir şekilde biliniyor de bunun vurgulanarak söylenmesi kast edildiğinde ise *أَمَّا زَيْدٌ فَقَانِمٌ* *Şüphesiz ki Zeyd ayaktadır* şeklinde olur. Bu tarz söylem, Zeyd’in ayakta oluşu konusunda başka bir ihtimal bırakmadığı için bunun manasının, *الدُّنْيَا فَرِيدٌ قَانِمٌ*, *dünyada ne olursa olsun Zeyd ayaktadır* şeklinde olduğu söylenmiştir (Bâmyânî, 2009: 43 & İbn Hişâm, 1964: 59). Burada Zeyd’in ayakta oluşu, dünyada meydana gelecek herhangi bir şeye bağlanmıştır. Bu da gerçekleşmesi kesin bir durumdur, çünkü dünya baki kaldığı müddetçe her an bir şey olacaktır. Zeyd’in ayakta oluşunun bağlandığı şeyin varlığı kesin olunca bu kesinliğin gereğinin sonucu olarak Zeyd’in ayakta oluşu da kesin olmuştur (Bâmyânî,2009: 43).

1.1.2. *‘amâ*’nın Yapısı/Aslı

‘amâ kelimesinin aslının ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun aslının *مَهْمَا* olduğunu söylemişlerdir. Baştaki ilk iki harf, buldukları yerden nakledilerek başka yere konulmuş, sonra he harfi hemzeye dönüştürülmüş ve mîm harfi de diğer mîm harfine girdirilmiştir. Böylece *‘amâ* halini almıştır. Ancak bu delilsiz bir görüş olduğu için dikkate alınmamıştır. Çünkü *مَهْمَا* isimdir ve Arap kelâmında bir ismin değiştirilerek harf veya fiile dönüştürülmesi alışlagelmiş bir durum değildir.

Kûfe dil ekolünden bazı dilbilimciler ise *‘amâ*’nın, *مَهْمَا* ile *إِنْ* kelimelerinin yerinde, onlara bedel olarak bulunan müstakil bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Yani daha açık bir ifadeyle onlara

göre **أَمَّا**'nın aslının **مَهْمَا** veya **إِنْ** değil, **إِنْ** anlamındaki **مَهْمَا**'dan bedel olarak şart ve tafsil anlamında müstakil/bağımsız bir kelimedir. **أَمَّا زَيْدٌ فَقَائِمٌ** cümlesinin aslı ise, **مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْئٍ فَرَيْدٌ قَائِمٌ** şeklinde olduğu söylenmiştir. Tahfif için **مَهْمَا** kelimesi şart edatıyla birlikte hazfedilmiş ve ona niyabeten **أَمَّا** getirilmiştir. Sebep bildiren fe harfi de ortada getirilmiştir. Çünkü bu fe'nin konumu cümlelerin ortasında gelmektedir (Bâmyânî, 2009: 45).

Kûfeliler de **أَمَّا زَيْدٌ فَقَائِمٌ** cümlesinin aslının **إِنْ يَكُنْ شَيْئٌ فَرَيْدٌ قَائِمٌ** şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Şart edatı hazfedilmiş ve buna bedel olması için de bir **ما** harfi eklenmiştir. Sonra mahreçlerinin yakınlığından nûn harfi mîm harfine girdirilmiş ve tahfif için hemze fethalanmıştır. 'Fe' harfi de ikisini birbirinden ayırmak için ortaya getirilmiştir. Böylece **أَمَّا زَيْدٌ فَقَائِمٌ** şeklinde olmuştur (Bâmyânî, 2009: 44).

Burada **أَمَّا**'nın aslı için takdir edilen cümle hakkında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır ki bunlardan biri, **أَمَّا الْعَبِيدَ فَذُو عَيْبٍ** ve **أَمَّا فُرَيْشًا فَأَنَا أَفْضَلُهَا** cümleleridir. İbn Hişâm en-Nahvî'ye göre burada şu hususlar söz konusudur:

a. Burada **مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْئٍ** cümlesinin takdir edilmesi gerekmez. Bilakis bağlama uygun başka bir cümlelerin takdir edilmesi mümkündür ki bu da **مَهْمَا ذَكَرْتُ** (İbn Hişâm, 1964: 60).

b. **أَمَّا** âmîl değildir. Çünkü harf, mef'ulun bih'te amel etmez.

c. **أَمَّا زَيْدٌ فَأَيْدِي أَكْرَمٌ** cümlesinin takdirinde hazfedilmiş kelimeye amelin verilmesi mümkündür. Dikkat edilmesi gereken başka bir husus ise **أَمَّا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ** "...Yoksa ne yapıyordunuz ki?!" (Neml, 27/84) âyetindeki ve şairin:

أَبَا حُرَاشَةَ أَمَّا أَنْتَ ذَا نَفَرٍ * فَإِنَّ قَوْمِي لَمْ تَأْكُلْهُمْ الضُّبُعُ

"*Ey Ebâ Hurâşe! Sen nefer sahibi olmakla (övünüyorsun). Şüphesiz ki benim kavmimi de çakallar yememiştir*" sözündeki **أَمَّا**'nın, söz konusu **أَمَّا**'dan olmadığıdır. Buradaki **أَمَّا** iki kelimedendir oluşmaktadır. Ayetteki **أَمَّا** munkatı' **أَمْ** ile soru edatı olan **ما** harfinden oluşmaktadır. Aynı cinsten olan iki mîm harfi bir araya gelince birincisi ikincisine idgâm olmuştur. Şairin beytindeki **أَمَّا** ise fiili, mastara dönüştüren **أَنَّ** ile zait olan **ما** harfinden oluşmaktadır. Bunun aslı: **لَأَنَّ كُنْتُ** şeklindedir. Cümlelerin kısaltılması için harf-i cer ile **كَانَ** fiili hazf edildi. Zamir de biteceği bir şey olmayınca munfasıla dönüştü ve **كَانَ** fiiline ivad olsun/yerine geçmek amacıyla **ما** harfi getirildi. Nûn harfi ile mîm harfinin mahreç yakınlıklarından ötürü biri diğerine katarak idgâm edildi (İbn Hişâm, 1964: 61).

مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْئٍ فَرَيْدٌ قَائِمٌ cümlesinin i'râbına gelince bunda ihtilaf edilmiştir. Görüşlerin çoğunluğu, şart manasını içeren **مَهْمَا** kelimesinin mübteda olduğu yönündedir. Haberi ise tek başına şart fiili veya tek başına cevap fiili ya da her ikisi birlikte. **يَكُنْ** fiili, **يُوجَدُ** bulunur fiili manasında tam fiildir. Fâili ise zamir olup mübteda olan **مَهْمَا**'ya döner. **مِنْ شَيْئٍ** ifadesi de **مَهْمَا**'yı beyân edip manada umumiyeti sağlar. Burada **مِنْ** harfini zait kılıp **شَيْئٍ** kelimesini **يَكُنْ** fiilinin faili yapmak sahih değildir. Çünkü o zaman mübteda aidsiz (bağlantısız) kalır.

Bazıları da **مَهْمَا** kelimesi, **يَكُنْ** fiilinin nakıs hali üzere onun haberi olduğunu, **شَيْئٍ** kelimesi, onun ismi ve **مِنْ** harfinin de zait olduğunu söylemişlerdir.⁴ Birinci görüş sahih olarak görülmüştür.

⁴ Zait harflerle ilgili detaylı bilgi için bkz: Mustafa İbiş, 2020: 305-321.

Çünkü kaynaklarda مِنْ harfini zait kılacak herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır (Bâmyânî, 2009: 45).

Yukarıdaki ifadelerde geçen مَهْمَا kelimesinin aslına dair de çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler; onun isim mi harf mi? veya basit mi birleşik mi? İfadeleri çerçevesinde olmuştur ki bu görüşlerin detayları şöyledir: مَهْمَا kelimesinin isim mi harf mi? Olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bunun harf olduğunu ileri sürenler Zühreir b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609 [?]) şu şiirini delil getirmişlerdir:

وَمَهْمَا يَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ * وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعَلِّمُ

“Bir kimse ne huya sahip olursa olsun, her ne kadar onu insanlardan sakladığını sansa da o huy bilindir” (Ebû Sülmâ, 2019: 75.)

Onlar, bu şiirde geçen خَلِيقَةٍ kelimesinin önündeki مِّن harfi cerrini zait kılarak خَلِيقَةٍ ü, يَكُنْ fiilinin ismi yapmışlardır. Böylece fiil, isim olarak mülahaza edilip mübteda yapılan مَهْمَا kelimesine dönmesi gereken zamirden hâli kalmıştır. مَهْمَا kelimesi, bu durumda kendisine dönen herhangi bir zamir olmayınca i'raptan mahalli kalmamış ve harf olduğu ortaya çıkmıştır.

Cumhûru'l-ulemâ (âlimlerin çoğunluğu) ise bunun isim olduğunu söylemişlerdir. Delil olarak da “Dediler ki: ne işaret getirirsen getir...” âyeti kerimesini getirmişlerdir (A'raf, 7/132). Çünkü مَهْمَا deki hu zamiri مَهْمَا kelimesine dönmektedir. Zamirler de sadece isim olan kelimelere döndüklerinden dolayı bunun isim olduğu ortaya çıkmış olur.

Burada cumhûrun sözü daha sahih ve isabetli olarak görülmektedir. Yukarıdaki şiirden istişhad ile harf olduğu görüşü ise sahih bir görüş olarak görülmemektedir. Çünkü يَكُنْ fiilinin ismi müstetir zamir olup مَهْمَا'ya dönmektedir. مِّنْ خَلِيقَةٍ ibaresi de onun tefsiridir.

مَهْمَا kelimesinin yapısının basit mi birleşik mi? Olduğu hususunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun yapısının basit olduğunu ve فَعْلَى kalıbı üzere bir elifin ziyadeleştiğini söylemişlerdir (Bâmyânî, 2009: 46). Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ve Basra ekolünün dilbilimcileri, bunun aslının مَّا olduğunu إِذْمَا ve حَيْثُمَا olan diğer şart edatlarında olduğu gibi bunun üzerine de bir مَّا eklendiğini ve sonra da Araplar iki tane aynı kelimenin peş peşe gelmesini hoş görmedikleri için birinci مَّا'nın elifini he harfine kalb ettiklerini ifade etmişlerdir. Çünkü bu ikisi hems sıfatı itibariyle aynı cinstendir. Ya da lafzın güzelliği için böyle yapmışlardır (Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, ts: III, 358 & Bâmyânî, 2009: 46 & Cevherî, 2011: 41). Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923) ve Kûfîler ise bunun birleşik bir kelime olarak vazgeç anlamındaki مَهْمَا ile şart edatı olan مَّا kelimelerinden ibaret olduğunu söylemiştir (Cevherî, 2011: 42 & Bâmyânî, 2009: 46).

Burada مَهْمَا, şart anlamını içermekle birlikte zaman ifade eder. Örneğin مَهْمَا تَفْعَلْ أَفْعَلْ denildiğinde bunun anlamı: *sen ne zaman yaparsan ben de yaparım* şeklindedir. Böylece şart fiilinin (şart cümlesi) mef'ûlu olmuştur. Sadaret hakkı olması cihetiyle Mef'ûl, şart fiilinin önüne geçmiştir. Ya da mübtedadır, haberi ise şart fiili veya cevap cümlesi ya da her ikisi birliktedir. Bu ikinci takdir, şart fiilinin mef'ûl istemediği durumda söz konusu olabilmektedir (Bâmyânî, 2009: 46).

1.2. **بَعْدُ**'nun Zarf Olarak Mu'rab ve Mebni Halinde Kullanımı

1.2.1. Zarf Durumu

Ağırlıklı olarak *bir şeyin, zaman veya mekân cihetiyle diğer bir şeyden sonra gelmesi/bulunması* -bazen de Kalem süresi 13. Ayet-i Kerimede **عُنِّيْ بِعَدُ ذَلِكَ رَبِّمِ** “*Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan*” مع anlamında olması gibi başka anlam da ifade eder- anlamındaki **بَعْدُ** kelimesinin zarf olarak üç durumu vardır. Bunlardan biri, genel olmayan, hass (özel) belirli bir amile taalluk ettiği için zarf-ı lağv olmasıdır (Cevherî, 2011: 51-52). İkinci durumu, tamladığı kelimeye göre zaman zarfı olmasıdır. Yani tamladığı kelime zaman ise o, zaman zarfı olur ki bu, onun zarf olarak çoğunlukla geldiği/bulunduğu durumudur. Üçüncü durumu, mekân ifade eden bir kelimeye tamlanmasıyla mekân zarfı olmasıdır. Örneğin **دَارُ زَيْدٍ بَعْدَ دَارِ عَمْرٍو** *Zeyd'in evi Amr'in evinden sonradır* ifadesinde olduğu gibi mekân zarfı olarak gelmiştir ki bu hali, ikincisine göre nadirdir (Cevherî, 2011: 52-53). Zaman veya mekân zarfı olarak her zaman izafetle kullanılır (Abbâs Hasan, 1119: 2/283).

بَعْدُ, başına lâm-ı ta'rif (belirlilik takısı olan ال) almayıp/alamayıp şart veya cevap cümlesinin mutaallikinden (bitişenlerinden) olur ve onda amel edenin de **أَمَّا** veya şart fiili ya da cevabın kapsadığı bir âmildir (Cevherî, 1011: 55-57).

1.2.2. Mu'rab-Mebni Hali

بَعْدُ, mu'rablik-mebnilik açısından dört hali vardır. Bunların üçünde mu'rab, birinde ise mebnidir. Muzafun ileyh zikredilirse veya muzafun ileyh hazfedilip lafzının varlığı kastedilirse ya da muzafun ileyh hazfedilip ondan tamamen müstağni olunursa mu'rab olur. Birincisinde üstün hareke alması veya başında **مِنْ** harfinin gelmesiyle esreli, ikincisinde tenvinsiz olarak üstünlü ve üçüncüsünde de tenvinli olarak üstünlü olur. Muzafun ileyh hazfedilip manası kastedilirse o zaman da izafetten kesilmiş olarak damme üzere mebni olur (Hasan, 1119: 2/284). **بَعْدُ**yu bu dört kullanımda burada belirtilen hareketlerin dışında farklı hareketlerle okuyanlar da olmuştur; ancak bu okuyuşlar ferdi bazda kalıp genel kabul görmemiştir (Ebû Câfer en-Nehhâs, 1425/2004: 242).

بَعْدُ, buradaki kullanımında izafetten kesilmiş mebni olan zaman zarflarındandır ve damme üzere mebnidir. Diğer hareketler içerisinde damme ile hareketlenmesinin nedeni mu'reblikten engellendiği için buna bedel olarak hareketlerin en kuvvetlisi olan damme ile hareketlenmiştir (İbn Hişâm, 1964: 60). Ayrıca fetha ile kesra, i'râb halinde aldığı hareketler olduğu için mureblik durumundan farklı olsun diye mebnilikte damme verilmiştir ki bu damme, hazfedilen kısma işaret olmaktadır (İbn Manzûr, 2010: IV, 60).

بَعْدُ kelimesinin muzafun ileyh'inin ne olduğu durumuna gelince bu hususta bağlam ve başka mülâhazalar gereği farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar: **أَمَّا بَعْدُ فَوَلِي** *benim bu sözümden sonra*, **أَمَّا بَعْدُ دُعَائِي لَكَ** *sana olan duamdan sonra ve كَذًا وَكَذَا *Allah (cc)'a hamttan sonra şöyle şöyle* gibi ifadelerdir (Emîl Bedî' Ya'kub, 2006: III, 75 & İbn Manzûr, 2010: IV, 61).*

بَعْدُ kelimesinde amel eden âmîl konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden biri: **بَعْدُ** kelimesinde amel eden âmîl, fiilin yerine geçip ona nâib olan **أَمَّا**'dır. Bu bağlamda cümlelerin takdiri ve aslı, **بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلَاةِ** *hamd ve salattan sonra ne olursa olsun* şeklindedir. **أَمَّا** kelimesi bizzat kendisi doğrudan bu ameli gerçekleştirmeyip fiilin nâibi olması hasebiyle bu ameli gerçekleştirmektedir. Bu fiil de şart fiili olan **يَكُنْ**'dür. Başka bir görüşe göre ise bunda amel eden, mahzûf olan şart fiilidir (İbn Hişâm, 1964: 60).

2. **أَمَّا بَعْدُ** İfadesinin Takdiri/Açılımı

Bunun aslının, kaynaklarda birtakım farklılıkların olmasıyla beraber en kapsamlı hali: *مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فِي الدُّنْيَا فَبَعْدَ الْبِسْمَلَةِ وَالْحَمْدَةِ وَالتَّصْلِيَةِ أَقُولُ* “*besmele, hamdele ve salveleden sonra dünyada ne olursa olsun ben söylerim/derim*” şeklindedir. Burada *مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فِي الدُّنْيَا* ifadesi hazfedilerek onun yerine *أَمَّا* harfi konuldu ve ifade: *أَمَّا فَبَعْدَ الْبِسْمَلَةِ وَالْحَمْدَةِ وَالتَّصْلِيَةِ أَقُولُ* haline geldi. İki edat art arda gelmesinden dolayı ‘fe’ edatı son kelimeye aktarıldı ve muzafun ileyh de hazfedilerek onun yerine *ivad olsun* diye *بَعْدُ* kelimesine damme konuldu. Böylece ifade *أَمَّا بَعْدُ فَأَقُولُ* halini aldı (Kayserî, 2019: 123-124).

بَعْدُ zarfının, mahzûf olan şarta (*مَهْمَا*) bağlanarak onun ma‘mûlu olduğu söylenmiştir. Ancak incelemeler bunun, cevabın birleşenlerinden olduğunu ortaya koymuştur. Zira hem yukarıdaki açılımda olduğu üzere hem de daha önce *أَمَّا زَيْدٌ فَفَأَنْتُمْ* cümlesinin söylenme amacının, anlamı pekiştirmek ve kesinleştirmek olduğu ifade edilmişti. Bunun için zarfı, cevap cümlesine taalluk ettirmişlerdir ki olması kesin olan bir duruma bitişirmiş olsunlar. Bu da dünyada herhangi bir şeyin meydana gelmesidir. Çünkü kesin olan bir şeye bağlanan şey de şüphesiz kesin hükmünü almaktadır (İbn Hişâm, 1964: 59 & Kayserî, 2019: 124vd.).

أَمَّا ile cevap cümlesinin başında gelen ‘fe’ harfi arasında şu altı durumdan birinin gelmesi gerekir:

1. Mübteda: buna *أَمَّا زَيْدٌ فَذَا هِبٌ* cümlesi örnektir. Zira *أَمَّا*’dan sonra gelen *زَيْدٌ* kelimesi, mübteda/özne olup *فَذَا هِبٌ* kelimesi ise onun haberi, dolayısıyla yüklemidir.
2. Haber: buna *فِي الدَّارِ أَمَّا* cümlesi örnek verilebilir. Zira *أَمَّا* kelimesinden sonra gelen *فِي الدَّارِ* sözcüğü mükadem haber/öne geçmiş haber olup *زَيْدٌ* kelimesi ise müahhar mübteda/öznedir. İbn Hişâm, Ebû İshak es-Saffâr’ın (ö. 534/1139) bunların arasının haberle tafsil edilmesinin nadir olduğunu söylediğini ifade etmiştir (İbn Hişâm, 1964: 59).
3. Şart cümlesi: buna *فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ* “*Şayet o, Allah’a yakın olanlardan ise; ona huzur vardır*” (Vakıa, 56/88-89) âyeti örnektir.
4. Cevap cümlesiyle lafzen veya mahallen mensup olan bir isim: buna *فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ* “*O halde sakın yetime kötülük ve haksızlık etme!*” (Duhâ, 93/9) âyeti örnektir.
5. Fe’nin maba’dının tefsir ettiği mahzûf bir ifadenin ma‘mûlu olan bir isim: buna *أَمَّا زَيْدًا فَاضْرِبْهُ* cümlesi örnektir.
6. *أَمَّا*’da yerine geçtiği fiilin anlamı olduğu için veya mahzûf fiilin manasını içerdiği için alabildiği ma‘mûlunun zarfı: buna *أَمَّا الْيَوْمَ فَايُّ ذَاهِبٌ، وَأَمَّا فِي الدَّارِ فَإِنَّ زَيْدًا جَالِسٌ* cümleleri örnektir. Âmil, fe’nin maba’dında olmaz. Çünkü *إِنَّ*’nin haberi kendisinin önüne geçemez. Aynı şekilde haberin ma‘mûlu da onun önüne geçemez. Bu görüş Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863) ve cumhûrun görüşüdür. Bunlara Ebu’l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), İbn Dürüsteveyhi (ö. 347/958) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’ (ö. 207/822) muhalefet ederek âmilî, haberin bizzat kendisi yapmışlardır. Ferrâ, bunun üzerine görüşünün kapsamını genişleterek *إِنَّ*’nin diğer kardeşlerine de teşmil etmiştir. Böylece *أَمَّا الْيَوْمَ فَأَنَا جَالِسٌ* diye bir cümle kurarsan burada herhangi bir mani olmadığı için *أَمَّا*’nın da haber cümlesinin de âmil olma ihtimali vardır. Eğer *أَمَّا زَيْدًا فَايُّ ذَاهِبٌ* diye bir cümle kurarsan burada bu ikisinden her hangi birinin amil olması uygun değildir. Cumhûra göre Arap dil kurallarına göre bu mesele mümtenidir/mümkün değildir. Çünkü *أَمَّا* mef’ûlu/nesneyi nasb edemez ve *إِنَّ*’nin haberinin ma‘mûlu da onun önüne geçemez. Ancak

bunu Müberred ve onun görüşünde olanlar uygun görmüşlerdir (İbn Hişâm, 1964: 60 & Cevherî, 2011: 46-47). Bu altı husus şiirleştirilerek şöyle ifade edilmiştir:

مِنْ سَنَّةٍ وَلَا تَفْهُ بِرَائِدٍ	*	وَبَعْدُ "أَمَّا" فَأَفْصَلَنْ بِوَاجِدٍ
مَعْمُولٌ فِعْلٌ بَعْدَ "أَمَّا" يُذَكِّرُ	*	مُبْتَدَأٌ وَالشَّرْطُ ثُمَّ الْخَبَرُ
مَا بَعْدَ فَأَمَّا بَعْدَهَا مُؤَخَّرَةٌ	*	كَذَاكَ مَعْمُولٌ لِفِعْلِ فَسَرَّةٌ
فَدَقَّالَهَا كُلُّ إِمَامٍ نَبِيْتُ	*	وَالظَّرْفُ وَالْمَجْرُورُ بِلَيْكِ سِبْتُ

“Emmâdan sonra (cevabın başındaki feyi) biriyle ayır,

(Şu) altı taneden, daha fazlasını dillendirme (araya getirme);

Mübteda, şart (cümlesi), sonra haber,

Emmâ harfinden sonra zikredilen fiilin ma'mulu,

Aynı şekilde bir fiilin ma'mulu ki onu tefsir etmektedir,

Fenin maba'dı ki ondan (tefsir ettiği kelimeden) sonraya tehir edilmiştir.

Zarf ve mecrur ki işte bunlar altı tanedir.

Bunları her akıllı ve güvenilir imam (âlim) söylemiştir” (Cevherî, 2011: 47).

3. **أَمَّا بَعْدُ** İfadesinin Kullanım Şekilleri

Bu ifade üç şekilde kullanılmaktadır. Bunlar: **أَمَّا بَعْدُ**, **وَبَعْدُ** ve **ثُمَّ أَمَّا بَعْدُ** dur. **أَمَّا بَعْدُ** şeklindeki asıl/temel kullanımı sünnet olan bir kullanımdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ifadeyi kullanmıştır. Otuz beş sahabi, Efendimizin hutbelerinde bu ifadeyi kullandığını rivayet etmişlerdir (es-Seffârîni, 1402/1982: I, 56). İmam Buhârî de “*Sahîhu'l-Buhârî*” adlı kitabında “النَّوَاءُ: بَابُ مَنْ قَالَ فِي الْخُطْبَةِ بَعْدُ” adında bir başlık açmıştır ki bu başlığın şerhinde bu ifadeyi kullanan kimsenin sünneti uygulamada isabet ettiği söylenmiştir (Şihâbuddîn el-Kastallânî, 1323: II, 182).

Bazen **أَمَّا**'nın yerine bedel olarak bir vav harfi konulup **وَبَعْدُ** şeklinde kullanılmaktadır (Hasan, 1119: 4/509). Ancak bazı müelliflerin bu şekildeki kullanımları, sünnete aykırı olması hasebiyle hoş görülmemiştir (Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, 1431: 51.) Bazen de **ثُمَّ أَمَّا بَعْدُ** şeklinde ifadenin başına atıf harfi olan **ثُمَّ** getirilerek kullanılmaktadır.

İkinci ve üçüncü kullanımlarda her ne kadar gramer ve isti'mal cihetiyle bir sakınca olmasa da sünnete muhalif olması ve muteber kitaplarda genel bir kullanım olarak görülmemesi hasebiyle tercih edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak üçüncü haldeki **ثُمَّ أَمَّا بَعْدُ** ifadesinin kullanımı noktasında eğer hatip sözlerinin başında **أَمَّا بَعْدُ**'yu kullanmış ve sonra sözleri uzadığında tekrar mahiyetinde **ثُمَّ أَمَّا بَعْدُ** demişse bu ifadesinde herhangi bir mahsurun olmadığı beyan edilmiştir.⁵

⁵ <http://www.essanet.org/fatawa/showthread.php?t=6229> (25.11.2021).

4. **فَصْلُ الْخُطَابِ** (Faslu'l-Hitâb) Olarak Görülmesi

أَمَّا بَعْدُ ifadesi, iki söz arasında gelip bunları birbirinden ayırdığı için bunun, “Faslu'l-hitâb” olduğu söylenmiştir (Cevherî, Ebû Nasr, 2009: 102). ف-ص-ل kelime kökü Arapçada: ayırmak, ayırt etmek, bölüm, mevsim vb. gibi anlamlara gelir. Master olarak: karşılıklı konuşmayı kesmek, kavgayı ayırmak, (davalardaki) hükmü bilmek, şahitler-yeminler ve davayı çözüme kavuşturan kesin hüküm anlamındadır (Cevherî, Ebû Nasr, 2009: V, 1791). İsm-i fail kipindeki kullanımı olan fâsıl ise hakkı bâtıldan ayırt eden söz, sözü dua kısmından ayıran أَمَّا بَعْدُ ifadesi anlamına gelir. Hitâb ise karşılıklı konuşmak, söylenen söz ve yapılan konuşma anlamındadır (Sûlî, 1341: 39 & Topuzoğlu, 1995: XII, 216). Faslu'l-hitâb terkibi de bu iki kelimededen müteşekkil bir isim tamlamasıdır.

5. **أَمَّا بَعْدُ** İfadesinin Tarihi Serüveni

أَمَّا بَعْدُ ifadesini ilk defa kimin kullandığı konusuna gelince burada farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri bunu ilk defa kullananın Hz. Davûd (a.s.) olduğudur. Bunun da أَمَّا بَعْدُ'nun anlamında olan faslu'l-hitâb olduğu söylenmiştir. Bu bağlamda Cenab-ı Mevlâ âyet-i kerimede *“Kendisine hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği vermiştik”* (Sâd, 38/20) diye buyurmuştur (Sûlî, 1341: 37; İbn Manzûr, 2010: IV, 61). Hz. Davûd (a.s.)'un bu sözü kullandığına delil olarak şu hadis-i şerif de aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ النَّوْفَلِيُّ الْمَدَنِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْجَزَامِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الزَّنَادِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ بِلَالِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى – رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ – عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «وَلَوْ مَنْ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ: دَاوُدُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ. وَهُوَ فَصْلُ الْخُطَابِ»

“Bize Câfer b. Süleyman en-Nevfelî el-Medenî, ona İbrâhim b. Münzir el-Hizâmî, ona Abdülaziz b. Ebi's-Sâbit, ona Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd, ona babası, ona Bilâl b. Ebî Bürde, ona Ebî Bürde, ona Ebû Musâ – Allah ona rahmet etsin- Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet ederek Hz. Peygamber buyurdu ki: “Emmâ ba'du'yu ilk kullanan Peygamber Davûd (a.s.)'tur. Bu da faslu'l-hitaptır” (Taberî: 1992: 118).

İbnu'l-Esîr, belagat âlimlerinden muhakkik/araştırmacı kimselerin أَمَّا بَعْدُ ifadesinin faslu'l-hitab olduğu konusunda icma ettiklerini ifade etmiştir (İbnu'l-Esîr, ts: III, 139.) Çünkü muhatap konuşmasına başladığı zaman her seferinde mutlaka hamd, salât ve selam ile başlayıp sonra da söz konusu asıl maksadını dile getireceği sözüne geçeceği zaman أَمَّا بَعْدُ ile geçmektedir. Böylece master olan fasl kelimesi iki sözü tafsil eden anlamında ismi fail olarak kullanılmış olur (İbnu'l-Esîr, ts: III, 139 & Taftâzânî, 2010: 739 & Desûkî, ts: II, 664).

أَمَّا بَعْدُ'yu ilk defa kullanan kişi hakkındaki diğer görüşler ise Hz. Âdem (a.s.), Hz. Ya'kûb (a.s.), Hz. Eyyûb, Kus b. Sâide el-İyâdî, Ka'b b. Luey, Ya'rûb b. Kahtân ve Sahbân b. Vâil oldukları şeklindedir (Sûlî, 1341: 36; İsferyînî, 2001: II, 259 & Kannûcî, 2007: 54-55 & Cevherî, 2011: 32-33). Radiyyuddîn el-Azzî'ye nisbet edilen şu şiir onları bir arada şöyle cem etmiştir:

جَرَى الْخُلْفُ أَمَّا بَعْدُ مَنْ كَانَ بَادِيًا * بِهَا خَمْسَةُ الْأَقْوَالِ دَاوُدُ أَقْرَبُ
وَكَانَتْ لَهُ فَصْلُ الْخُطَابِ وَبَعْدَهُ * فُقُسُ فَسْحَبَانُ فَكَعْبُ فَيَعْرَبُ

“Emmâ ba'du'yu ilk kimin kullandığında ihtilaf çıkmıştır.

Bu konuda beş görüş vardır; Dâvûd (a.s.) bunların en yakınıdır.

Onun faslu'l-hitâb'ı vardır. Ondan sonra;

Kus, ardından Sahbân, ardından Ka 'b ve ardından Ya 'rûb (gelir) (Hurşî, ts: I, 32).

Bu şiire Hz. Ya 'kûb (a.s.) ilave edilerek şöyle bir dize de eklenmiştir:

وَقَدْ زِيدَ يَعْقُوبُ النَّبِيُّ عَلَيْهِمُ * أَسَانِيدُهَا وَهَتْ فَلَيْسَتْ تُرْعَبُ

Bunlara Ya 'kûb Peygamber (a.s.) eklenmiştir, Bunların isnatları zayıftır ve rağbet görmemiştir (Vellevî, 1424: I, 243).

Sıddîk Hasan Han el-Kannûcî de bu bağlamda şu dizeleri dile getirmiştir:

فَهَاكَ جَلَا فَا فِي الَّذِي قَدْ تَقَدَّمَ * بِنُطْقِي ب: أَمَّا بَعْدُ فَاحْفَظْ لِتَفْهَمَا
فَدَاوُدُ يَعْقُوبُ فَأَدَمُ أَقْرَبُ * فَفَسُّ فَسْحَبَانُ فَكَعْبُ فَيَعْرُبُ

“Kavraman için şunu bil ve belle ki, daha önceki ifadelerde **أَمَّا بَعْدُ** hakkında iddia edilenlerde ihtilaf bulunmaktadır.

Dâvûd, Ya 'kûb ve Âdem ki bu (görüşe) en yakın olanıdır.

Sonra Kus, Sahbân, Ka 'b ve Ya 'rûb sırasıyla gelmektedir” (Kannûcî, 2007: 55).

Yukarıda zikredilen şahsiyetlerin, İslâmî gelenekteki gibi bu ifadeyi hamd kelimesinden sonra veya buna benzer herhangi bir ifadenin ardından olacak şekilde kullanmadıkları ifade edilmiştir. Bu şekilde kullanmamışlarsa o zaman **أَمَّا بَعْدُ** ifadesinin yerine takdir edile bilen cümle **بَعْدُ دُعَائِي لَكَ** olması gerektir (İsferyânî, 2001: II, 259).

6. **أَمَّا بَعْدُ** İfadesinin Hükümü

أَمَّا بَعْدُ ifadesi Kur'an-ı Kerim'de kullanılmamıştır. Onun yerine **مَابٍ لِحُسْنِ مَابٍ** Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır (Sâd, 38/49), **هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرًّا مَابٍ** Bu böyledir. Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek vardır (Sâd, 38/55) âyetlerinde olduğu gibi iki söz arasındaki geçiş **هَذَا** ifadesiyle sağlanmıştır (İmîl Bedî' Ya 'kub, 2006, VII, 76-77). Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.), mektuplarında, sözlerinde ve hutbelerinde **أَمَّا بَعْدُ** ifadesini kullanmıştır (Sönmez, 2018: 372.) Buna bir örnek olarak Buhârî'de geçen şu hadis-i şerif verilebilir:

...ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَمَّا بَعْدُ، مَا بَالُ رَجَالٍ يَشْتَرِطُونَ شَرْطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ، مَا كَانَ مِنْ شَرْطٍ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ، وَإِنْ كَانَ مِائَةً شَرْطٍ، قَضَاءُ اللَّهِ أَحَقُّ، وَشَرْطُ اللَّهِ أَوْثَقُ، وَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ»

“...Sonra Allah Resulü (s.a.v.) insanlar içinde ayağa kalktı, Allah (cc)'a hamd ve sena ederek buyurdular ki: “Bundan sonra! Bazı kimselere ne oluyor da Allah'ın kitabında bulunmayan birtakım şartlar ileri sürüyorlar. Sayısı yüze ulaşsa da Allah'ın kitabında olmayan şartlar batıldır. Allah'ın hükmü en doğru ve Allah'ın şartları en güvenilirirdir. Şüphesiz ki vela, azat edene aittir” (Buhârî, 1422: III, 73).

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mektuplarındaki kullanımına da bir örnek olarak Buhârî'de geçen « بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، إِلَى هِرْقُلَ عَظِيمِ الرُّومِ، السَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ اتَّبَعِ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ *Bismillâhirrahmânirrahîm Allah'ın kulu ve resulü Muhammed'den Rum büyüğü Hirekl (Heraklius) 'e! Selâm hidayete tabi olanların üzerine olsun. Bundan sonra (sözün özü) hadisi şerif*

verilebilir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ittiba etmek için yazışma, hutbe ve kitapların dibacelerinde bu ifadeyi kullanmak sünnet veya müstehap olarak görülmüştür (Buhârî, 1422:VIII, 58 & es-Seffârîni, 1402/1982: I, 56).

Sonuç

Çalışmada **أَمَّا بَعْدُ** tabirini ele almış, bu tabirin, İslâmî edebiyat geleneğinden önce ve sonrasındaki dönemde kullanımını, tarihi serüvenini, yapısı ve yapısının i'râbı hakkında malumat verilmiştir. Çalışma neticesinde genel olarak şu bulgu ve sonuçlara varılmıştır:

- İki kelimeden oluşan bu terkip, konuşma, yazışma ve eserlerin girişlerinde dua bölümü ile asıl maksadı teşkil eden söz arasında bir kaynaştırma ifadesi olarak kullanılmaktadır.
- Eski eserlerde bazen kısa, bazen de uzun olabilen dua ve selâm kısmı günlük konuşma ve yazışmalarda kolaylık olsun diye söylenmiş ve yazılmış farz edilerek söze **أَمَّا بَعْدُ** veya daha kısa ifadesiyle **وَبَعْدُ** (imdi) tabiriyle başlanmıştır. Bazen de ifade biraz daha uzatılarak **أَمَّا بَعْدُ ثُمَّ** şeklinde dile getirilmiştir.
- Bu ifadenin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı net değildir. İlk insan ve peygamber olan Hz. Âdem (a.s.) ile beraber kullanıldığı görüşleri mevcut olmakla beraber sonraki asırlarda veya cahiliye toplumunda kullanılageldiği de ile sürülmüştür.
- İslami dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.), bu ifadeyi **أَمَّا بَعْدُ** haliyle mektuplarında, sözlerinde ve hitaplarında kullanmıştır. Selefi salihin ve onlardan sonraki ulema da Hz. Peygamber (s.a.v.)'e uymak maksadıyla bu ifadeyi kullanmışlardır. Efendimize ittiba maksadıyla yazışma, hutbe ve eserlerin dibacelerinde bunu kullanmanın sünnet veya müstehap olduğu ifade edilmiştir.

Kaynakça

- Abbâs, H. (1119). *en-Nahvu'l-Vâfi Me'a Rabtihi bi'l-Esâlibi'r-Rafi'a ve'l-Hayâti'l-Lugaviyyeti'l-Muteceddide*. Dâru'l-Ma'ârif bi-Mısır.
- Bâmyânî, M. (2009). *Durûsun fi'l-Belâga* (Şerhu Muhtasari'l-Meânî li't-Taftâzânî). Müessesetü'l-Belâga.
- Buhârî, E. (1422). *el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar min Umûri Rasûli'llâhi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem ve Sünenih ve Eyyâmih: Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır el-Nâsır. Dâru Tavki'n-Necât.
- Cevherî, E. (2009). "Emmâ Ba'd". *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru'l-Hadîs.
- Cevherî, İ. (2011). *İhrâzu's-Sa'd Biincâzi'l-Va'd Bimesâil "Emmâ ba'd"*. thk. Ebû Abdillâh ed-Dânî b. Munîr Âlu Zehvî, el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Desûkî, M. (tsz). *Hâşiyetu'd-Desûkî alâ Muhtasari'l-Me'ânî*. Mektebetu'r-Reşîdiyye. Pakistan.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm, (tsz). *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî & İbrâhîm es-Sâmerrâî, I-VIII, Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Hâşimî, A. (tsz). *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Ma'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*. thk. Yûsuf es-Sumeylî, el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Hurşî, E. (tsz). Dâru'l-Fikr.

- İbiş, M. (2020). Arap dilinde zait harf meselesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/1, 302-323.
- İbn 'Âşûr, M. (1431). *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Edebiyye li-Şerhi'l-Merzûkî 'alâ Dîvânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*. thk: Yâsir b. Hâmid el-Mutayrî. Mektebetu Dâri'l-Minhâh.
- İbn Hişâm, C. (1964.) *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-'Aârîb*. thk. Mâzin el-Mubârek & Muhammed Ali Hamdullah, Dâru'l-Fikr:
- İbn Mâlik, C. (tsz). *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*. thk. Abdulmun'im Ahmed el-Harîdî, Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- İbn Manzûr, E. (2010). "Ba'd" *Lisânu'l-Arab*. Vizâretu Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da' ve ve'l-İrşâd. Özel baskı.
- İbnu'l-Esîr, D. (tsz). *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâir*. thk. Ahmed el-Hûfî & Bedevî. Dâru Nahdati Mısır.
- İmil Bedî', Y. (2006). "Faslu'l-Hitâb". Mevsûau Ulûmi'l-lugati'l-Arabiyye. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İsferâyînî, E. (2001). *el-Etvel: Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm*. thk. Abdulhamid Henedâvî. I-II. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kannûcî, S. (2007). *el-Mev'izetu'l-Hasene bimâ Yuhâtebu fi Şuhûri's-Sene*. Dâru'l-Ktubi'l-İlmiyye.
- Kastallânî, Ş. (1323). *İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. el-Matba'atu'l-Kubra'l-Emîriyye. (7.Baskı).
- Kayserî, İ. (2019). *Risâle fi Emmâ Ba'du*. Merkezü'l-Buhus ve'd-Diraseti'l-İslamiyye.
- Nehhâs, E. (1425/2004). *'Umdetu'l-Kitâb*. thk. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî, Dâru İbn Hazm-el-Ceffân ve'l-Câbî li'l-Tibâ'e ve'n-Neşr.
- Seffârînî, E. (1402/1982). *Levâmiu'l-Envâri'l-Behiyye ve Sevâtiu'l-Esrâri'l-Eseriyye li-Şerhi'd-Durreti'l-Mudiyye fi Akdi'l-Firketi'l-Merdiyye*. Muessesetu'l-Hâfikîn ve Mektebetihâ. (2.baskı).
- Sönmez, N. (2018). Sadru'l-islâm döneminde hitabet türleri ve temel özellikleri. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*. 10 /19, 352-378.
- Sûlî, E. (1341). *Edebu'l-Kuttâb*, thk. Muhammed b. Behcet el-Eserî, Matbaatu's-Selefiyye.
- Taberî, H. (1992). *Kitâbu'l-Evâil*. thk. Mervân el-Atiyye & Şeyh er-Râşid. Dâru'l-Cîl.
- Taftâzânî, S. (2010). *Muhtasaru'l-Me'ânî Ma'a'l-Hâşiye li'ş-Şeyhi'l-Hind Mahmûd Hasan*. Mektebetu'ş-Şûrâ.
- _____, S. (2013). *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm*. thk. Abdülhamid Hindâvî. (3. Baskı). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Tezcan, T. (2029). Bir klişenin şerhi: hamdele, salvele ve ba'du ifadesinin Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgivi'de çağrıştırdıkları. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 3/1, 56-72.
- Topuzoğlu, T. (1995). Faslu'l-Hitâb, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 216-217). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vellevî, M. (1424). *Kurretu Ayni'l-Muhtâc fi Şerhi Mukaddimeti Sahîhi Müslim b. El-Haccâc*. Dâru İbnu'l-Cevzî.

Züheyr b. Ebî Sülmâ, b. (2019). *Muallaka*. trc. Kenan Demirayak vd., Akdem Yayınları. İstanbul.
<http://www.essanet.org/fatawa/showthread.php?t=6229> (25.11.2021).

Katkı Oranı Beyanı

Makaleye her iki yazar da %50 oranında katkı sunmuştur.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve Teşekkür

Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.